

МІНІСТЕРСТВО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І ПРОДОВОЛЬСТВА
У К Р А Ї Н И

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УЛАНЧУК Володимир Семенович

**ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОУКЛАДНОСТІ**

Спеціальність 08.00.05 – Економіка, планування, організація
управління народним господарством
та його галузями

/сільське господарство/

А в т о р е ф е р а т

**дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук**

КИЇВ – 1993

00814779 (-)

Робота виконана в Ум
ті.

Науковий консультант

Юзефович Анатолій Ігорович

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки Ук
раїни
Бугуцький Олексій Андрійович;

доктор економічних наук, професор
Заїнчковський Анатолій Олександрович;

доктор економічних наук
Панасюк Броніслав Якович

Провідна організація:

Науково-дослідний економічний інс
титут Міністерства економіки Украї
ни.

Захист відбудеться "24" червня 1993 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д.120.71.06 при Українському
державному аграрному університеті за адресою: 252041, Київ –
– 41, Героїв Оборони, 11, учбовий корпус 10, аудиторія 412.

Просимо взяти участь в роботі ради, або вислати Ваш відгук на
автореферат в 2-х примірниках, завірений печаткою на адресу:
252041, Київ – 41, вул. Героїв Оборони, 15, сектор захисту дисер
тацій.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету.

Автореферат розіслано "21" травня 1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради, кандидат
економічних наук

В.К.САВЧУК

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В економіці України відбуваються глибокі перетворення, які повинні забезпечити вирішення продовольчої проблеми, задоволення матеріальних і духовних потреб населення. Розв'язування цих важливих для суспільства питань нероздільно пов'язано з інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва. В економічній літературі теоретичним і практичним проблемам інтенсифікації постійно приділяється значна увага. Разом з тим ряд питань все ще залишається не вивченим. В нових економічних умовах необхідно теоретично обґрунтувати і розробити практичні рекомендації по підвищенню інтенсивності використання всіх наявних ресурсів, особливо землі. Актуальність дослідження ще більше загострюється в зв'язку з переходом країни до ринку та формуванням різних форм власності.

Розглядаючи на сучасному етапі проблему інтенсифікації, необхідно відзначити, що дослідження, які раніше проводились, виходили із наявності двох форм власності: колгоспно-кооперативної та державної, які найбільш пристосовані до командно-адміністративних методів управління аграрним сектором. Заміна форм власності, передача земель безпосередньо виробникам зумовлює появу нових відносин в аграрній сфері, які вимагають пізнання суті інтенсифікації, шляхів, методів та засобів її здійснення в умовах багатуокладності.

Створення сучасної високорозвинутої економіки пов'язано з переходом до ринкових відносин і означає, що не може бути ринку без конкуренції та різних форм власності. Тому розвиток багатуокладності в аграрному секторі - об'єктивна закономірність ринкової економіки.

Все це викликає необхідність критичного аналізу існуючих концепцій інтенсифікації на основі глибокого пізнання тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва та використання законів ринкової економіки.

Стосовно ринкових відносин потребує дальшого розвитку концепція інтенсифікації з урахуванням нових даних приrodnih та гуманітарних наук, зміни в формуванні структурно-інвестиційної і цінової політики в сільському господарстві. ця проблема важлива для всієї України, а особливо вона актуальна для одного із

найбільших її регіонів - лісостепової зони, в якій підзони відрізняються конкретно-історичними, природно-економічними та демографічними умовами.

Проблемам інтенсифікації виробництва присвятили свої праці багато видатних економістів. Серед них можна відзначити Абалкіна Л.І., Анципкіна А.І., Афанас'єва В.Г., Балабанова В.С., Баранова А.А., Браславця М.О., Ємельянова А.М., Єфімова В.Г., Іванова П.І., Лукінова І.І., Мертенса В.П., Ноткіна А.І., Онищенко О.М., Прейгера Д.К., Стельмашука А.М., Урсула А.Д., Хачатурова Т.С., Шепотько Л.О. та багатьох інших. Всі вони розглядають цю проблему, із різних точок зору на суть інтенсифікації виробництва.

Актуальність дисертаційного дослідження зростає ще й тому, що в даний час проходять гострі дискусії в пошуці шляхів переходу до ринкових відносин, здійснюється переоцінка ідеологічних, політичних та економічних основ, а також відсутністю комплексних досліджень економічних аспектів інтенсифікації в умовах багатоукладності.

Досліджуючи багатоукладність в аграрній сфері, автор використовував праці Чайнова О.В., Архіпова А.І., Гайдуцького П.І., Завадського Й.С., Саблука П.Т., Узуня В.Я., Шестопалья О.М., Юришина В.В. та інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Мета і завдання досліджень - на основі узагальнення знань, комплексного аналізу виробництва і його тенденцій розробити науково-обґрунтовану концепцію інтенсифікації аграрної сфери в умовах становлення багатоукладності. Досягнення мети вимагає постановки і вирішення наступних завдань:

- узагальнити закономірності зміни теоретичних уявлень про суть інтенсифікації відтворювальних процесів в аграрній сфері економіки;

- проаналізувати тенденції розвитку виробництва в господарствах різних природно-економічних підзон Лісостепу України;

- виявити закономірності і встановити регіональні особливості розвитку виробництва в господарствах з різним типом спеціалізації по підзонах Лісостепу та обґрунтувати можливості взаємозаміни в них виробничих ресурсів;

- обґрунтувати основні напрямки застосування інвестиційних та неінвестиційних факторів в умовах ринкової економіки з урахуванням природно-економічних підзон та багатоукладності форм

господарствання;

- проаналізувати ефективність форм організації праці в колективних, фермерських господарствах і дати оцінку їх діяльності;

- узагальнити дослід роботи фермерських господарств та виробити практичні рекомендації по обґрунтуванню їх розмірів і структури виробництва;

- дослідити процес розвитку багатуокладності та виробити рекомендації по переходу аграрних виробничих формувань до ринкових відносин.

Методика досліджень. Теоретичною і методологічною основою досліджень є концепція державної економічної політики України. В дисертації використані теоретичні та прикладні розробки НДІ, праці вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів з питань інтенсифікації виробництва. Для пізнання закономірностей динаміки виробництва були використані принципи логічного аналізу і синтезу, індукції і дедукції. При проведенні досліджень застосовувались також методи: монографічний, економіко-математичний, кореляційно-регресійного аналізу, соціологічний, експертних оцінок та інші.

Основною інформаційною базою для дисертаційної роботи послужили дані звітів колгоспів Лісостепу України, обласних управлінь по сільському господарству і продовольству, статистична звітність Міністерства сільського господарства та продовольства України, дані Міністерства статистики України, документи первинного обліку різних аграрних формувань. В процесі роботи використовувалась інформація періодичних видань, наукових робіт та публікації зарубіжних авторів.

Наукова новизна результатів дослідження. На відміну від наукових досліджень виконаних раніше іншими авторами з питань інтенсифікації, в дисертаційній роботі обґрунтовується економічна суть сучасного поняття інтенсифікації, виявлені тенденції, можливості та резерви розвитку сільськогосподарського виробництва. Розроблена цілісна концепція інтенсифікації аграрної сфери в умовах багатуокладності, а також основні шляхи і способи її практичної реалізації.

Найбільш вагомими результатами проведеного дослідження, які мають наукову новизну і виносяться на захист, є наступні поло -

ження і рекомендації.

1. З позиції розширеного відтворення, узагальнені і розвинуті теоретичні та методологічні положення інтенсифікації сільськогосподарського виробництва при здійсненні кардинальних соціально-економічних перетворень і становленні ринкових відносин. Обґрунтовано висновок, що в основу теорії інтенсифікації при ринковій економіці повинна бути накладена продуктивна концепція зв'язана з підвищенням ресурсівддачі.

2. Проведено комплексний аналіз наявного ресурсного потенціалу господарств Лісостепу України, встановлено основні тенденції зміни показників інтенсифікації по підзонах Лісостепу, проведена необхідність структурної перебудови економіки України в умовах подолання кризи, і запропоновані основні напрятки процесу інтенсифікації в усіх формах господарювання аграрного сектора.

3. З урахуванням регіональних особливостей сільськогосподарських підприємств виявлені основні тенденції розвитку господарств різних виробничих типів. Проведена оцінка рівня інтенсивності використання ресурсного потенціалу досліджуваних зон і типів спеціалізації господарств шляхом використання інтегрального показника інтенсивності. Обґрунтована необхідність різних напрямків інтенсифікації колективних господарств досліджуваних типів спеціалізації, доцільність науково-обґрунтованого підходу до кожного із них.

4. Досліджена роль інвестиційних факторів по регіонах і типах спеціалізації господарств. Запропоновані пріоритетні сфери інвестування з урахуванням особливостей зон і спеціалізації господарств та взаємозаміни додаткових продукт-факторів.

5. В загальному концептуальному підході в дисертації встановлено, що в подальшій інтенсифікації сільськогосподарського виробництва стримуючим фактором являється людський. Обґрунтовується висновок, що в сільській місцевості в першу чергу необхідно вирішувати соціально-економічні проблеми, що особливо актуально для малонаселених регіонів. Покращення соціально-економічних умов жителів села приведе до скорочення міграції населення в місто, відродить багато сіл, дозволить покращити в цілому демографічну ситуацію.

6. Дана критична оцінка необґрунтованого укрупнення і розукрупнення сільськогосподарських підприємств, зміни їх спеціа-

лізації. Розроблені рекомендації по підвищенню інтенсифікації аграрної сфери на основі оптимальних розмірів колективних господарств різних типів спеціалізації і підзон Лісостепу, а також використання пріоритетних напрямків інтенсифікації галузей рослинництва і тваринництва.

7. Обґрунтована доцільність використання ринкового механізму господарювання зокрема оренди, орендних відносин як одного із організаційно-економічних факторів інтенсифікації колективних сільськогосподарських підприємств. Їх застосування створює умови стабільного використання як матеріалів, так і підвищення інтенсивності використання ресурсного потенціалу. Зроблений висновок, що низька ефективність їх примінення в ряді господарств пов'язана з серйозними прорахунками адміністративно-командної системи управління аграрним сектором, а також загальною кризою економіки України.

8. Визначені шляхи подальшого розвитку особистого підсобного господарства, які забезпечують підвищення ефективності інтенсифікації аграрної сфери в цілому на основі інтеграції його з колективними сільськогосподарськими підприємствами і вирішенням питань специфічного агросервісного обслуговування та збуту продукції.

9. Розроблена методологія організації фермерських господарств. За допомогою запропонованої економіко-математичної моделі та рішення задачі на ЕОМ доведена доцільність поглибленої інтенсифікації фермерських господарств шляхом впровадження оптимальної структури виробництва та розмірів галузей.

10. Обґрунтована теоретико-методологічна концепція еволюції власності, запропоновані найбільш доцільні методи і форми трансформації колгоспно-радгоспної системи в багатовласницьку економіку. Сформульований висновок, що паювання, роздержавлення власності колективних підприємств не створить ефективну економіку. Для ефективного виробництва різних власників необхідно створити ринкові умови.

Практична значимість роботи полягає в тому, що на підставі результатів досліджень автором сформовані теоретичні та методичні положення, які є основою розробки концепції інтенсифікації сільського господарства при встановленні ринкових відносин. Розроблені диференційовані зональні рекомендації по здійсненню інтенсифікації сільськогосподарського виробництва Лісостепу України.

Результати досліджень використані Міністерством сільського господарства та продовольства України при впровадженні внутрігосподарського розрахунку та чекової форми контролю затрат, розробці науково-обґрунтованої системи землеробства в Черкаській області, застосуванні колективних форм організації і оплати праці в господарствах Вінницької, Київської, Кіровоградської, Черкаської та ряду інших областей, при проведенні роздержавлення і приватизації в радгоспах і колгоспах, а також при підготовці нормативних документів по організації навчально-науково-виробничого комплексу Уманського СГІ.

Запропоновані шляхи використання інвестиційних факторів у підвищенні інтенсифікації аграрних формувань Лісостепу і встановленні оптимальних розмірів господарств з урахуванням їх спеціалізації та виявлений кількісний вплив факторів на збільшення виробництва продукції, їх взаємозаміна, показана ефективність застосування орендних відношень в господарствах досліджуваного регіону, розкриті причини неефективної роботи ряду колективів.

На основі досліджень запропонована концепція поетапного створення фермерських господарств, обґрунтовані напрямки підвищення ефективності функціонування колективних сільськогосподарських виробництв, а також шляхи формування акціонерних товариств.

Розроблена економіко-математична модель і методика визначення оптимальної структури виробництва в фермерських господарствах та запропоновані оптимальні розміри ферм з урахуванням їх спеціалізації та наявності ресурсів. Обґрунтовані методи удосконалення управління АПК в період становлення ринкових відносин.

На основі результатів досліджень автором були підготовлені курси лекцій, а також розроблені методичні вказівки для студентів вузів та слухачів ФПК.

Апробація і значення результатів досліджень. Результати досліджень схвалені і впроваджені в багатьох господарствах України. Висновки з теоретичних і практичних розробок по темі дисертації доповідались на науково-практичних республіканських, всесоюзних та міжнародних конференціях Київ /1983, 1984/, Брянськ /1984/, Черкаси /1989/, Львів /1990/, Суми /1990/, Умань /1988, 1992/, а також на численних районних конференціях працівників сільського господарства Черкаської, Вінницької, Кіровоградської

ти Київської області.

Результати досліджень доповідались на наукових конференціях професорсько-викладацького складу Уманського СГІ, а також використовувались при читанні лекцій студентам та слухачам ФПК.

Обсяг і структура роботи. Структура роботи підпорядкована загальному задуму досліджень і визначена його межами. Дисертація загальним обсягом 321 сторінок, складається із вступу, семи розділів, висновків та пропозицій, списку використаної літератури із 223 найменувань, і 9 додатків.

П. ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЯКІ ВНОСЯТЬСЯ НА ЗАХИСТ

I. Вихід із кризової ситуації, що склалась в народному господарстві країни і пильне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції пов'язується з переходом до ринкової економіки. Перехід суспільства до ринкових відносин вимагає переосінки попередніх концепцій інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Дослідження теоретичних і методологічних основ цієї проблеми показують, що серед економістів немає єдиного уявлення про суть інтенсифікації, показники виміру, екстенсивного і інтенсивного типу відтворення.

В працях багатьох вчених інтенсифікація розглядається з позиції затратної теорії, тобто її пов'язують з наростанням витрат уречевленої і живої праці, орієнтованих на збільшення виробництва продукції. Проте, багаторічний досвід розвитку сільського господарства показав, що така концепція не завжди себе виправдовувала, так як розширились інвестиції, які приводили до підвищення фондів і енергозабезпеченості господарств, фондоозброєності праці, а окупність витрат була незначна, або мінімальна. Такий підхід до інтенсифікації, якщо його не пов'язувати з кінцевим результатом виробництва в умовах ринкової економіки, приває до банкрутства більшості підприємств.

З переходом до ринкових відносин необхідно змінити погляди на процес інтенсифікації виробництва. Нова концепція інтенсифікації при ринковій економіці зв'язана з підвищенням продуктивності праці, прискоренням впровадження досягнень НТП, скороченням витрат матеріальних ресурсів і націлена на поліпшення експлуатації вже створеного ресурсного потенціалу. Такий підхід до даної концепції рівноцінний безвитратному кількісному наростуванню

факторів виробництва.

За основу сучасних уявлень про інтенсивність, на наш погляд, потрібно взяти методологію продуктивної теорії. Вона передбачає як більш інтенсивну експлуатацію створеного ресурсного потенціалу, так і залучення в господарський оборот більш продуктивних і додаткових ресурсів. Інтенсифікація, як одна із форм розширеного відтворення, в різних галузях має свої характерні особливості і проявляється у більш усвідомленому і спрямованому використанні людиною природних сил шляхом інтенсивної експлуатації наявних виробничих потужностей, залучення в оборот додаткових ресурсів для одержання більшої кількості конкурентноспроможної продукції.

Проблеми інтенсифікації властиві для всіх колективних і приватних підприємств. Вони базуються на загальних для всієї економіки законах, пов'язаних з двома типами відтворення - екстенсивним і інтенсивним.

В дисертації обґрунтовується концепція, згідно якої інтенсифікації притаманний тільки другий тип відтворення, так як він в умовах ринку дозволяє виробничнику в максимальній мірі реалізувати свої потенційні можливості.

В той же час це не означає, що процес виробництва не може вестись успішно і на екстенсивній основі. Звичайно, екстенсивні підходи до збільшення виробництва продукції можуть мати місце в багатьох галузях. Вони дають можливість вирішувати окремі питання наповнення ринку товарами, але ефективність одержання продукції на екстенсивній основі значно нижча. Такі товари не можуть конкурувати з виробами, одержаними при інтенсивному виробництві.

Для інтенсивного відтворення характерний якісний розвиток виробництва за рахунок кращого використання виробничих ресурсів, їх технічного удосконалення, пошуку нових форм організації праці і удосконалення виробничих відносин. Певною ознакою розширеного виробництва при ринкових відносинах є не просто збільшення продукції, покращення її якості і конкурентноспроможності, а і скорочення витрат на її виробництво.

Значення інтенсифікації проявляється через фактори, які розділяються на інвестиційні та неінвестиційні. В дисертаційній роботі вони згруповані для системного аналізу, вивчення і розробки стратегії інтенсифікації.

В процесі виробництва існує певна межа ефективного використання кожного інтенсивного фактора. Він, в залежності від умов використання і виду галузей, може перейти в групу екстенсивних факторів. Дальший цикл розширеного відтворення пов'язаний вже із змінами умов виробництва, впровадження НТТ, якісним покращенням інших факторів. В нових створених умовах до цього екстенсивний фактор може змінити свою роль і приведе економічну систему до стану інтенсивного розвитку.

Головною ознакою інтенсифікації в умовах ринку є те, що інтенсифікація має місце тільки тоді, коли приріст продукції супроводжується скороченням витрат на її виробництво, тобто підвищується ресурсовіддача. Перераховані вимоги процесу виробництва пов'язані з економічною категорією - прибутком. При ринкових відносинах такі економічні показники, як прибуток, рівень рентабельності, норма прибутку, прибуток на 1000 крб. ресурсного потенціалу є основою для характеристики рівня ефективності інтенсифікації.

Таким чином, інтенсифікація виробництва в нових умовах приведе до збільшення продукції, якщо темпи нарощування інвестицій і поточних витрат будуть відставати від темпів росту продукції, або при більш інтенсивному використанні уже створеного потенціалу. Тому інтенсифікацію при ринкових відносинах необхідно одночасно пов'язувати із вдосконаленням використання виробничих сил і виробничих відносин, широким впровадженням НТТ і ресурсозбереження. Це один із шляхів виходу економіки України з кризи.

2. Перехід до ринкових відносин породжує немало регіональних проблем, пов'язаних як з раціональним використанням ресурсного потенціалу, так і з його нарощуванням. Створений значний ресурсний потенціал України розділений між її регіонами нерівномірно. Спостерігаються великі міжзональні і внутрізональні відмінності в рівні використання та забезпечення ресурсами аграрного сектора.

Дослідження внутрірегіональних закономірностей і рушійних сил розвитку сільськогосподарського виробництва Лісостепу України показує, що найбільш високу фондovіддачу мають господарства центральної і західної підзон. Тут приходиться виробничих фондів на 100 га сільськогосподарських угідь відповідно 204,8 і 199,6 тис. крб., в той час, як в господарствах східної вони складають 161,5 тис. крб. Аналогічний стан склався і по енергозабезпеченості. Показники її відповідно складають 430, 476 і 326 к.с. на

100 га сільськогосподарських угідь. Особливо низька енергозабезпеченість в господарствах Харківської області. В цілому спостерігається ріст енергозабезпеченості сільськогосподарських підприємств, що приводить до підвищення рівня механізації технологічних процесів, проте багато процесів в овочівництві, плівництві і тваринництві залишаються маломеханізованими. Аналіз динаміки і тенденцій розвитку аграрної сфери свідчить про реальне відставання економіки України від її потенційних можливостей. Так фондівдача в 1991 році в порівнянні з 1980 роком знизилась в колгоспах і радгоспах на 45,3%, а продуктивність праці зменшилась в 1991 році в порівнянні з 1990 роком на 15%. Ця тенденція збереглась і в 1992 році.

Урбанізація торкнулась всіх господарств України. Це явище характерне і для лісостепової зони. Тут має місце різна забезпеченість земельними і трудовими ресурсами. В окремих господарствах східної підзони забезпеченість трудовими ресурсами дуже низька і досягла критичної межі. В 1991 році навантаження ріллі на 1 працюючого зі сходу на захід становило: 9,4; 7,1; 5,6 га, або виросла за одинадцять років відповідно на 20,5; 26,8 і 24,4%.

В господарствах східної підзони це привело до скорочення прямих витрат праці на гектар сільськогосподарських угідь. В центральній і особливо в західній підзоні поки що зберігається протилежна тенденція. Така ситуація позначилась на темпах приросту продуктивності праці. Вони вищі в східній підзоні, незважаючи на відставання в наповненні об'ємів виробництва продукції з гектара сільськогосподарських угідь. Не менш важливе значення в підвищенні інтенсифікації виробництва має фондоозброєність праці. Характерною особливістю господарств західної підзони є висока фондо і працезабезпеченість. Сумісна дія цих факторів приводить до зниження фондоозброєності праці.

В межах Лісостепу України по абсолютному значенню фондоозброєності праці помітно відрізняються господарства Харківської, Полтавської та Сумської областей. Незначно, але по цьому показнику поступаються господарства Київської та Черкаської областей. Тут має місце деяке покриття дефіциту робочої сили за рахунок засобів виробництва. В господарствах постійно підвищується фондоозброєність праці, але темпи її збільшення далеко не однознач-

ні. Найбільш високі вони в господарствах західної підзони і значно нижчі в лівобережній частині лісостепової зони.

Рівень інтенсифікації землеробства в певній мірі характеризується розміром вкладених на одиницю земельних угідь поточних витрат /таблиця I/. Дослідження показали, що в 1981 році виробничі затрати на 100 га сільськогосподарських угідь в центральній підзоні були найвищі. Внаслідок диференціації зональних темпів їх нарощування в 1991 році ситуація значно змінилась і вже в західній підзоні вони стали більшими ніж в східній і центральній на 42,3 і 12,7%.

Проте помилково вважати, що збільшення витрат на одиницю земельних угідь приводить до підвищення інтенсифікації. Дійсно, це в значній мірі характеризує рівень інтенсифікації виробництва, але нічого не говорить про ефективність використання виробничого потенціалу господарств. Тому якщо в основу виміру рівня інтенсифікації покласти розмір матеріально-грошових витрат на одиницю землекористування, то неважко помітити, що за останні роки, внаслідок необдумованого росту цін на матеріальні ресурси промислового виробництва і підвищення оплати праці, поточні витрати різко виросли. В той же час віддача від ресурсного потенціалу знизилась. Ця ситуація ще раз підкреслює неспроможність "затратної" концепції інтенсифікації.

Таблиця I

Виробничі витрати та їх окупність в колгоспах лісостепової зони України

Показники	Підзони Лісостепу	1981 р.	1985 р.	1990 р.	1991 р.	1991 г. до 1981 р.
Виробничі витрати на 100 га с.-г. угідь, тис. крб.	східна	65,1	60,7	72,6	108,8	167,1
	центральна	87,3	78,0	94,4	138,0	158,1
	західна	70,2	79,3	95,7	155,5	221,5
Валова продукція на 100 крб. виробничих витрат, крб.	східна	87,8	79,3	120,1	71,9	81,9
	центральна	72,8	81,3	117,0	65,4	89,8
	західна	95,1	77,9	106,1	58,8	61,8

Аналіз рівня розвитку аграрної сфери за багаторічний період свідчить, що за останні роки в економіці сільського господарства спостерігаються кризові явища.

Неоднорідність ґрунтово-кліматичних умов, а також незначна кількість трудових ресурсів і виробничих фондів привели до істотної диференціації регіонального та внутрішнього рівня інтенсифікації виробництва. Все це безумовно відбивається на врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тваринництва і ефективності виробництва. В цілому інтенсивність використання створеного ресурсного потенціалу низька.

Тому характерною особливістю інтенсифікації при ринковій економіці має бути повсюдне ^{не}напруження ресурсів, а організація виробництва таким чином, щоб шляхом удосконалення виробничих відносин, умілого використання інвестиційних і неінвестиційних факторів досягти підвищення віддачі наявного потенціалу та зменшення додаткових витрат.

3. Підвищення інтенсивності виробництва в деякій мірі пов'язане з подальшим розвитком спеціалізації. Історично склалося, що Лисостеп є районом виробництва зерна, цукрових буряків, м'яса і молока. Ступінь розвитку цих галузей, співвідношення їх між собою і з додатковими галузями не скрізь однакова. В зоні переважають господарства скотарсько-буряково-зернові. В залежності від підзон, питома вага цих господарств в загальній кількості складає 31-32%, буряково-скотарських - 10-21%. Господарства інших видів спеціалізації мають незначну питому вагу серед сільськогосподарських формувань. Дуже мало сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються по садівництву, займаються вирощуванням тютюну, утриманням овець та птиці. На їх долю припадає 2,5-5,3% від загальної кількості господарств. Господарства без вираженої спеціалізації складають 22-28%. Всі типи господарств нерівномірно розкидані по території зони. Разом з тим біля великих міст розміщуються приміські озочено-скотарські господарства.

На основі багаторічних статистичних даних господарства згруповані за типами спеціалізації, виявлені тенденції їх розвитку і встановлено рівень інтенсифікації їх виробництва.

У всіх підзонах Лисостепу більш високим рівнем інтенсивності виробництва виділяються сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на відгодівлі великої рогатої худоби і свино-скотарські. Досліджувані виробничі типи відрізняються як ресурсним потенціалом, так і ефективністю інтенсифікації і в самих

гізонах. Наприклад, в східній підзоні більш високий рівень ефективності інтенсифікації мають відгодівельні, зерново-скотарські і багатогалузеві господарства, в центральній - відгодівельні і буряково-скотарські, а в західній - скотарсько-буряково-зернові.

В зв'язку із зміною фінансово-кредитної політики і механізму ціноутворення, вільним вибором структури виробництва в колективних господарствах цих типів спеціалізації, подальше підвищення інтенсифікації доцільно пов'язати з поглибленням спеціалізації, оптимізацією структури виробництва, науково-обґрунтованим підбором культур стосовно до ґрунтового-кліматичних умов підзони.

В дисертаційній роботі показані переваги одержання продукції в спеціалізованих підприємствах над неспеціалізованими.

Важливо відзначити, що найбільш низьку ефективність інтенсифікації мають господарства свино-скотарського типу спеціалізації. Це пояснюється в першу чергу недостатнім забезпеченням свинарства концентрованими кормами. Такі господарства через систему держзамовлення за низькими цінами продають зерно, а самі закуплені покупати дорогий комбікорм. В подальшому для свино-скотарських господарств основним вином реалізації продукції повинні бути продукція тваринництва, а зерно, вирощене в господарстві, необхідно переробити на комбікормових заводах з наступним поверненням корму, або в таких господарствах доцільно будувати невеликі комбікормові заводи.

Отже, до ринкових відносин господарства різних типів спеціалізації підійшли з неоднаковим ресурсним потенціалом і ефективністю виробництва. Тому подальше підвищення рівня інтенсифікації вимагає диференційованого підходу до цього процесу з врахуванням конкретних природно-економічних умов місцевості і особливостей розвитку основних галузей.

4. Перехід до інтенсивного типу розвитку виробництва потребує визначення ступеня впливу факторів на інтенсивність використання землі. Матеріали обстежених господарств дали можливість виділити фактори і виявити їх вплив на виробництво продукції.

В результаті проведених розрахунків було одержано рівняння регресії для господарств Лісостепової зони:

$$y = 1076,8 + 1,647x_1 + 0,384x_2 + 21,47x_3 + 15,34x_4, \quad R = 0,98$$

- у - виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, крб;
- x_1 - кількість відпрацьованих людино-годин на гектар сільськогосподарських угідь;
- x_2 - розмір основних фондів сільськогосподарського призначення на гектар сільськогосподарських угідь, крб.;
- x_3 - бал оцінки економічної родючості сільськогосподарських угідь;
- x_4 - кількість енергетичних ресурсів на гектар сільськогосподарських угідь, к.с.

Вираз регресії показує, що в середньому по господарствах Лісостепу додаткова витрачена людино-година на один гектар сільськогосподарських угідь дає можливість збільшити приріст валової продукції з даної земельної площі на 1,65 крб.

Розширення фондозабезпечення на 1 крб./га забезпечує приріст валової продукції з цієї площі на 0,35 крб. Найбільш консервативним, а тому і лімітуючим фактором є підвищення родючості ґрунту. Тому значним резервом інтенсифікації є впровадження заходів, націлених на підвищення родючості ґрунту. Ріст економічної родючості ґрунту на 1 бал приводить до збільшення валової продукції з гектара в середньому на 21,47 крб. Підвищення інтенсивності використання землі зв'язане з зростанням енергозабезпечення. Однак, збільшення енергозабезпечення гектара сільськогосподарських угідь на одну кіньську силу дає приріст валової продукції 15,34 крб. на гектар.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу проведеного по підзонах Лісостепу і типах спеціалізації господарств було встановлено, що існує істотна різниця в напрямках інтенсифікації виробництва, яка обумовлюється ступенем віддачі експлуатаційних ресурсів і природно-економічними умовами зони.

Проведені дослідження показали, що в середньому по східній підзоні додаткового витрачання людино-години на 1 га привело до збільшення валової продукції на 1,47 крб. Висока окупність додаткових витрат праці характерна для багаторадусевих і відгодівельних господарств. Вона поступово знижується в скотарсько-буряко-зернових і свино-скотарських господарствах.

Приріст фондозабезпеченості дає можливість підвищити інтенсивність використання землі. Проте окупність карбованця в різних

типах господарств нерівноцінна. Вона змінюється від 0,1 крб. в свино-скотарських господарствах до 0,57 - в зерново-скотарських. Подальше нарощування фондозабезпеченості шляхом технічної переозброєності сільського господарства на основі використання досягнень науково-технічного прогресу і удосконалення інвестицій доцільно в першу чергу для зерново-скотарських, багатогалузевих і буряко-скотарських господарств. Без змін їх структури, реорганізації процесу виробництва, окупність капіталовкладень в господарствах інших виробничих типів буде низька.

Продуктивність земель з підвищенням родючості ґрунту на бал приводить до росту валової продукції з гектара в багатогалузевих господарствах з 6,06 крб. до 24,24 крб. в буряково-скотарських господарствах. В багатогалузевих і зерново-скотарських підприємствах підвищення економічної родючості ґрунту на бал забезпечує приріст валової продукції відповідно на 6,02 та 8,2 крб.

Дослідження напрямків інтенсифікації шляхом підвищення енергозабезпеченості господарств показало свою доцільність. Вона дозволяє підвищити продуктивність праці і своєчасно виконати технологічні операції. Проте багато господарств постійно нарощують енергозабезпеченість, але помітного приросту продукції не досягли. Ступінь чутливості виробництва валової продукції з гектара на зміни енергозабезпеченості та типу їх спеціалізації різна. Вона залежить від рівня забезпеченості господарства енергетичними ресурсами. В східній зоні низькою енергозабезпеченістю відрізняються скотарсько-буряко-зернові, зерново-скотарські та свино-скотарські господарства. Тут збільшення енергозабезпеченості гектара сільськогосподарських угідь на кінецьську силу приводить до зростання валової продукції з цієї площі на 100-150 крб. В той же час в господарствах з більш високою енергозабезпеченістю вихід валової продукції складає 16,4-29,7 крб./га. В інших зонах і типах господарств окупність енергоресурсів ще нижча. Тому збільшення енергозабезпеченості господарств окремих типів спеціалізації може, як показують наші розрахунки, привести до негативних наслідків.

В умовах ринку для підвищення рівня механізації робочих процесів необхідно змістити акценти із інвестиційних факторів і надати перевагу неінвестиційним: повніше завантажувати МТП, правильно формувати структуру та покращити організацій викорис-

тання і створення системи машин.

В кожній зоні та типі спеціалізації господарств роль трудових ресурсів неоднакова. Наприклад, в центральній зоні збільшення затрат праці більш ефективне в буряко-скотарських і свино-скотарських господарствах. Для них додатково відпрацьована одна людино-година на гектар в середньому приводить до відповідного збільшення валової продукції на 1,67-1,16 крб. Більш низька окупність робочої сили в буряко-скотарських і відгодівельних господарствах. Це пояснюється тим, що сучасна технологія вирощування основної культури даного типу спеціалізації - цукрового буряка, потребує більших витрат праці і можливе розширення робочої сили приводить до підвищення інтенсивності використання землі.

В західній підзоні виробництво більш чутливе на підвищення родючості ґрунту. Тут підвищення економічної родючості ґрунту на один бал супроводжується ростом валової продукції з гектара на 20,5-23,6 крб., в буряко-скотарських господарствах - 15,5 крб.

На інтенсивність використання земельних ресурсів у всіх типах господарств істотний вплив має економічна родючість ґрунту, рівень забезпеченості господарства трудовими ресурсами і виробничими фондами. При цьому в сучасних умовах подальшу інтенсифікацію виробництва необхідно пов'язувати також з розширенням ролі інвестиційних факторів, націлених на підвищення родючості ґрунту, і правильне використання земель, зростання продуктивності тварин, яке забезпечує збільшення виробництва продукції.

В перспективі очікується низька віддача від нарощування основних фондів, на що вказують коефіцієнти еластичності, отримані на основі розрахованих по кожному регіону рівнянь регресії.

Розрахунки, проведені на підставі кореляційної залежності, показують, що з метою максимального використання наявного потенціалу і формування концепції галузевих змін в ресурсному потенціалі необхідний диференційний, науково обґрунтований підхід до розвитку інтенсифікації виробництва /табл. 2/.

Відтворюючі процеси в сільському господарстві істотену супроводжуються постійним нарощуванням виробничих фондів, однак більша їх частина направляється на компенсування вивільнення робочої сили, зниження і скорочення площі земельних угідь, родючості ґрунту. В господарствах різних виробничих типів взаємоза-

міна ресурсів неоднакова, так як обумовлена різними природно-економічними умовами підзон. За останнє десятиріччя в багатьох колективних підприємствах, це стосується перш за все господарств центральної і західної підзон, нарощування виробничих фондів проходить без належного обґрунтування цього процесу.

Таблиця 2

Підвищення основних фондів і родючості ґрунту, які забезпечують відсоток приросту валової продукції з гектара сільськогосподарських угідь по підзонах Лісостепу

Виробничі типи господарств	: Основні фонди на 1 га: Бал родючості ґрунту					
	: с.-г. угідь, крб.			: $\frac{x_2}{x_1}$		
	: східна	: цент- ральна	: захід- на	: східна	: цент- ральна	: захід- на
Буряково-скотарський	35,6	43,8	109,9	0,35	0,76	0,67
Скотарсько-буряко-зерновий	28,6	28,4	30,7	0,92	1,00	0,56
Зерново-скотарський	13,8	51,8	X	0,97	0,66	X
Відгодівля ВРХ	52,9	42,0	72,7	0,59	0,90	0,52
Свино-скотарський	92,6	25,4	35,8	0,65	0,68	0,60
Багатогалузеві	25,9	29,2	32,2	1,76	1,40	0,47

В дисертаційній роботі проаналізовані і запропоновані можливі варіанти заміщення факторів інтенсифікації при різних рівнях забезпечення ними господарства. Дослідження дозволяють зробити висновок, що в цілому норми заміщення живої праці основними фондами збільшуються з підвищенням витрат праці на гектар сільськогосподарських угідь і зменшуються з підвищенням фондозабезпеченості. Для господарств, що відносяться до скотарсько-буряко-зернового типу спеціалізації, норми заміщення праці основними виробничими фондами знижуються в напрямку зі сходу на захід. В східній підзоні має місце найбільше високе заміщення живої праці уречевленою в буряко-скотарських і зерново-скотарських господарствах. В інших виробничих типах, внаслідок дефіциту робочої сили, заміни трудових ресурсів основними засобами виробництва незначні.

Високе заміщення робочої сили виробничими фондами характерне тільки для багатогалузових сільськогосподарських підприємств центральної підзони. Значно нижче воно в скотарсько-буряково-зернових господарствах. В відгодівельних господарствах підвищен-

ня рівня інтенсивності використання землі за рахунок збереження робочої сили, або інтенсивнішого її використання більш перспективно, ніж нарощування основних фондів.

В західних областях Лісостепу внаслідок найбільш високої забезпеченості робочою силою заміна працівників засобами виробництва доцільна тільки для свино-скотарських господарств. Це цілком закономірно, поскільки праця на тваринницьких фермах все ще залишається маломеханізованою.

У всіх інших типах господарств ефективність інтенсифікації можливо забезпечити шляхом удосконалення структурних змін виробництва, досягнень НТП і радикальних змін в економіці.

В умовах ринку важливо встановити раціональне співвідношення виробничих фондів і витрат живої праці з тим, щоб окупність цих ресурсів була максимальною. Дослідження підвищення економічної родючості ґрунту за рахунок збільшення основних виробничих фондів показало, що цей процес малоефективний, особливо для відгодівельних і свино-скотарських господарств, так як в них склалася висока фондозабезпеченість і в багатьох випадках нерационально сформована структура виробничих фондів. В цілому при фондозабезпеченні в розмірі 1500 крб./га сільськогосподарських угідь і родючості ґрунту 65 балів збільшення основних фондів на 1000 крб./га приводить до підвищення родючості ґрунту в залежності від типу спеціалізації господарства, в східній зоні на 0,3-3 бала, центральній - 0,5-2,7 і в західній - 0,3-0,8 бала.

Аналіз підвищення економічної родючості ґрунту за рахунок додаткового нарощування витрат живої праці на гектар земельних угідь показав, що у всіх господарствах спостерігається низька компенсація. Більш висока вона в багатогалузевих господарствах східної підзони, зерново-скотарських центральної підзони і буро-яко-скотарських - західної підзони.

Нарощування основних фондів і затрат праці без їх якісних змін приводить до підвищення потенціалу інтенсивності використання землі, але дає низьку віддачу. Тому в умовах ринкової економіки нарощування основних фондів і прямих затрат праці, без якісної їх зміни, врахування особливостей спеціалізації господарств і природно-економічних умов зон, малодоцільний варіант інтенсифікації. Він не зможе забезпечити помітного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

В сучасних умовах стратегію інтенсифікації в аграрній сфері необхідно пов'язувати з удосконаленням господарського механізму, форм організації праці і особливостями інтенсифікації кожної окремої галузі рослинництва і тваринництва. Так для галузей рослинництва доцільно рекомендувати стосовно до кожної підзони удосконалення структури посівних площ, інтенсивні ресурсозберігаючі і екологічно чисті технології вирощування сільськогосподарських культур, а для тваринництва – підвищення продуктивності тварин за рахунок зміцнення кормової бази, збалансування кормових раціонів, покращення племінної та селекційної роботи.

5. Підвищення інтенсифікації аграрної сфери пов'язане з більш повним і рівномірним використанням робочої сили на протязі року. Дослідження показують, що уже сьогодні в багатьох господарствах східної, а в ряді колгоспів і радгоспів центральної підзони Лісостепу нестача робочої сили являється стримуючим фактором процесу інтенсифікації, особливо трудомістких галузей.

В наявних умовах подальшу інтенсифікацію аграрної сфери необхідно також зв'язувати з заходами по закріпленню робочих рук і підвищенню ступеня участі працівників сільського господарства у виробництві. Здійснювана раніше затратна концепція інтенсифікації привела до насичення АПК матеріальними ресурсами, що відзеркалилось на підвищенні рівня механізації виробничих процесів, енергоозброєності праці, впровадженні нових технологій. Але за всім цим було забуто головне – людський фактор.

Вирішенням питань оплати праці і соціального розвитку села не приділялось належної уваги. Оплата праці в сільському господарстві була і залишається значно нижча, ніж в інших галузях, а соціальні умови багатьох сіл значно відстають від міста, що приводить до міграції жителів сіл. Недостатня увага до соціально-економічних особливостей аграрної сфери привела до негативних тенденцій в розвитку демографічних процесів.

В дисертаційній роботі обґрунтовується висновок, що в сучасних умовах подальшу інтенсифікацію виробництва необхідно пов'язувати з закріпленням працівників аграрного сектору, скороченням відпливу робочої сили із сільської місцевості та соціальною перебудовою села.

Шляхи вирішення даного питання можуть бути різні, але дії законодавчих органів держави, керівників аграрних формувань по-

винні бути направлені на постійний пошук значних коштів для створення соціальних умов сільським жителям. Якщо своєчасно не будуть вирішені питання розвитку інфраструктури села, то, як показують наші розрахунки, заміщення робочої сили засобами виробництва вимагатиме крупних інвестицій, які не під силу ні економіці держави, ні створеним сільськогосподарським формуванням.

Передові господарства навіть в умовах гіперінфляції направляють значні капіталовкладення в розвиток соціальної інфраструктури з тим, щоб молодь не покидала село. Практика цих господарств підтверджує висновок, що виробництво ведеться ефективно там, де успішно вирішуються питання соціальної культури та складаються сприятливі умови праці і відпочинку.

6. В реалізації стратегії інтенсифікації колективного виробництва підвищується роль розмірів сільськогосподарських підприємств. Серед економістів немає єдиної концепції підходу до цієї проблеми. В 60-70-х роках проводилось укрупнення господарств. Як результат цього "неперспективним" населеним пунктам не приділялось належної уваги. В останні роки значно послабла увага дослідників до цієї проблеми, в той час, як в багатьох аграрних формуваннях необгрунтовано пішли шляхом розукрупнення господарств.

В дисертаційній роботі дається критична оцінка необгрунтованої зміни розмірів колгоспів і радгоспів. По підзонах Лісо-степу і виробничих типах господарств приводиться порівняльна характеристика їх розмірів та обгрунтовується висновок, що можливості інтенсифікації виробництва через правильну його концентрацію та спеціалізацію використовуються далеко не повністю.

Важливим резервом прискорення інтенсифікації аграрної сфери є оптимізація розмірів господарств. Площа землекористування в кожній підзоні є структуро-утворюючим елементом регіонального колективного господарства. Проведені багаточисельні угруповання по господарствах різних підзон та типів спеціалізації господарств дають змогу визначити оптимальні їх розміри.

Рекомендовані площі сільськогосподарських угідь для скотарсько-буяково-зернових господарств східної підзони - 3,5-4,5 тис. га, центральної - 3-4 та західної - не менше 2,7 тис.га, батогалузових господарств - східної підзони - 3,5-4,5; центральної -

2-3 та західної - 1,8-2,5 тис.га; буряково-скотарських господарств центральної підзони - 2,5-3,1 західної до 2 тис.га; зерново-скотарських господарств центральної підзони до 2 тис.га.

Земельні ділянки колективних господарств, які перевищують рекомендовані розміри, доцільно виділити в резервний фонд понад встановлений законодавством мінімум. Це дасть змогу створити додатковий земельний фонд для селян, бажаючих вести фермерське господарство.

В перспективі інтенсифікацію виробництва в умовах багатокладності важливо пов'язувати з встановленням оптимального поєднання галузей, розробкою правильних співвідношень між виробничими силами в середині кожної галузі.

Встановлені оптимальні розміри колективних господарств будуть сприяти усуненню внутрішніх диспропорцій та вузьких місць, забезпечать ріст урожайності, підвищення продуктивності тварин, більш інтенсивному використанню ресурсного потенціалу господарств та скороченню нерациональних витрат, пов'язаних з обслуговуванням та управлінням кожного господарства.

Таким чином, обґрунтовані оптимальні розміри землекористування для колективних сільськогосподарських підприємств дозволять підвищити інтенсифікацію аграрного сектору економіки.

7. Головною передумовою інтенсифікації виробництва колективних підприємств є перебудова виробничих відносин. В основу їх повинні бути покладені принципи господарського розрахунку. Подальше удосконалення виробничих відносин при ринковій економіці потребує нового підходу до колективних форм організації праці, які основані на принципах внутрігосподарського розрахунку. Впровадження колективного підраду, оренди, орендних відносин повинні націлювати трудові колективи на економію матеріалів. Значні резерви в економічному використанні матеріалів пов'язані з чековою формою контролю затрат і умілим авансуванням оплати праці.

Прогресивним напрямком застосування внутрігосподарського розрахунку, форм організації праці є створення внутрігосподарських кооперативів з відкриттям рахунків в банках, або ж формування асоціацій кооперативів по прикладу колгоспу "Правда" Балтського району Одеської області. Їх впровадження являється складовою частиною економічних методів, які дають можливість підвищити інтенсифікацію виробництва аграрної сфери.

Орендні відносини стимулюють підвищення ефективності виробництва /табл. 3/. Проте бажаного ефекту від їх провадження сільське господарство не досягло.

Таблиця 3

Ефективність орендних відносин в колгоспах
лісостепової зони України /1991 р./

Показники	Підзони Лісостепу		
	східна	цент- ральна	західна
Площа ріллі, тис. га	3377	2980,7	1949,8
в т.ч. обробляється орендними колективами	1083	967	586
Середньорічна чисельність працюючих, тис.чол.	356,9	429,7	339,9
в т.ч. працюючих на орендному підприємстві	57,9	128,8	88,3
їх питома вага в загальній кількості, %	16,2	30,6	2,6
Основні фонди с.-г. призначення, млн.крб.	6476	6683,8	4460
в т.ч. орендних колективів	977,4	1443,9	911,7
їх питома вага в загальній кількості, %	15,1	21,6	20,4
Валова продукція, млн.крб.:			
орендних колективів	692,1	1244,1	597,3
неорендних колективів	2448,6	1939	1447,8
Фондоозброєність праці, тис.крб.:			
в орендних колективах	18,4	17,9	14,1
в неорендних колективах	16,9	11,2	10,3
Співвідношення, %	108,8	159,8	136,9
Валова продукція на 1 працюючого, крб.:			
в орендних колективах	11954	9636	6766
в неорендних колективах	8187	6644	5733
Співвідношення, %	146	145,3	117,6
Фондовіддача, крб.:			
в орендних колективах	0,71	0,86	0,76
в неорендних колективах	0,48	0,37	0,41
Співвідношення, %	147,9	232,4	185,3

В дисертаційній роботі всебічно аналізується досвід підрозділів, які працюють на орендних відносинах, внутрігосподарських кооперативів, дається оцінка їх діяльності та розкриваються причини не завжди ефективної роботи і робиться висновок, що низькі результати пов'язані з адміністративно-командними методами управління економікою. Вони не дають змоги застосувати госпрозрахункові основи між трудовими колективами, створюють умови для формального підходу керівників та спеціалістів до концепції орендних відносин. В багатьох господарствах спостерігається низька самостійність госпрозрахункових колективів. Внаслідок погіршення матеріально-технічного постачання та кризових явищ в економіці не виконуються умови договору. Причина заключається ще і в тому, що на прогресивні форми колективної праці переходять тільки окремі виробничі підрозділи.

Головна причина недостатньої відриві всіх попередніх економічних методів і форм організації праці, запроваджуваних в сільське господарство заключається в тому, що вони не торкалися базової основи безальтернативного аграрного устрою. В результаті всі спроби запровадження ринкових відносин закінчувались безрезультативно.

В цілому внутрігосподарський розрахунок, чекова форма контролю витрат, оренда, орендні відносини показали, на наш погляд, що їх доцільно використовувати в колективних господарствах. Правильна їх організація виступає фактором підвищення інтенсифікації виробництва в сільському господарстві та допомагає відірвати в селянина почуття господаря землі.

8. Світова практика показує, що кобс господарське система являє собою об'єднання дрібних, середніх і великих підприємств. Така структура дає можливість оперативнореагувати на попит гинку. Разом з тим на сучасному етапі розвитку аграрної сфери підвищення інтенсифікації необхідно одночасно пов'язувати з розширенням ролі особистого підсобного господарства /ОПГ/.

В сучасних умовах розвитку аграрного сектору перетворення особистого підсобного господарства в товарне виробництво, формування фермерських господарств і різних асоціацій мають тенденцію просуватись із західних в східні області України.

В дисертаційній роботі на прикладі різних регіонів приводиться порівняльна ефективність виробництва окремих видів сіль-

ського господарської продукції в ОПГ та колективних господарствах. Указується, що в ОПГ значно вища продуктивність землі, тварин і нижчі матеріально-грошові витрати на одиницю продукції.

Таблиця 4

Виробництво валової продукції в особистих підсобних господарствах України, млн.крб.

Показники	:1981- :1985 рр.	:1986- :1990 рр.	:1990 р.	:1991 р.
Валова продукція, всього	45404,7	49077,8	48954,2	42493,0
в т.ч. ОПГ	12927,0	12802,5	13090,6	12868,0
питома вага, %	28,5	26,1	26,7	30,3
Продукція рослинництва, всього	21225,3	22334,0	21951,5	18191,3
в т.ч. ОПГ	5121,0	4656,6	4766,9	4722,1
питома вага, %	24,1	20,8	21,7	26,0
Продукція тваринництва, всього	24179,4	26743,8	27002,7	24302,1
в т.ч. ОПГ	7806,4	8145,9	8323,7	8145,9
питома вага, %	32,3	30,5	30,8	33,5

Як видно із даних таблиці особисті підсобні господарства, відіграють значну роль в забезпеченні населення України сільськогосподарською продукцією. Тому важливим напрямком підвищення інтенсифікації аграрної сфери є стимулювання розвитку ОПГ. Вони без великих інвестицій завдяки якісному та своєчасному виконанню робіт і інтенсивних структур, оперативного реагує на кон'юнктуру ринку.

В дисертаційній роботі подано класифікацію ОПГ. Дослідження привели до висновку, що в певній мірі на території України вже сформувались спеціалізовані мікрозони товарних ОПГ. В них необхідно вирішити питання специфічного сервісного обслуговування і збуту продукції селян. В період становлення багатоукладності ОПГ виступають школою практичної підготовки майбутніх фермерів.

З переходом до ринкових відносин ОПГ втрачають вузько споживчий характер і набувають чітко вираженого товарного. В створених умовах важливо стимулювати розвиток ОПГ, так як вони найбільш чутливі до тих змін, які відбуваються в аграрній економіці. ОПГ в стислі строки зможуть істотно збільшити приріст продукції і їх діяльність доцільно заохочувати та забезпечити реальну інте-

гращю з колективними і фермерськими господарствами.

9. В умовах багатокладності значне місце відводиться фермерським господарствам. На початок 1993 року їх нараховувалося біля 14600. Одні із них вирости на основі ОПГ - його укрупнення, другі - виникають із орендних колективів, треті - шляхом виходу окремих селян /їх груп/ із колгоспів та радгоспів.

Розвиток фермерських господарств відіграє важливу роль в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, виступає передумовою збільшення об'ємів виробництва продукції і примінення енергозберігаючих технологій. Розміри їх незначні. Середня площа сільськогосподарських угідь в господарствах по підзонах складає: східній - 25,4 га; центральній - 20,7 га; і західній - 14,7 га, в т.ч. ріллі відповідно - 21,9; 18,4 і 13,5 га.

На нашу думку необхідно провести розмежування між селянським і фермерським господарством. Це обумовлено тим, що відповідно з прийнятими законами України, кожний член сільськогосподарських підприємств /за рядом виключень/ має право на вихід із колективного господарства і отримання відповідного участка землі. Виділені такі невеликі товарні формування вже не можна віднести до ОПГ, так як вони в більшості наближаються до фермерських господарств. Проте по розмірах, структурі виробництва уступають останнім. Такі невеликі формування доцільно називати селянськими, більш крупні - фермерськими.

Враховуючи особливості сільськогосподарської праці і відсутність малогабаритної техніки, в дисертаційній роботі обґрунтовується концепція створення кооперативів і асоціацій фермерських господарств.

Необхідно особливу увагу приділити соціально-економічному розвитку фермерства. В даний час практично відсутні дослідження по вивченню питань умов праці, співвідношення робочого і вільного часу, розвитку духовних потреб фермера та формування його як особистості. Зараз важко передбачити соціально-економічним наслідкам, які можуть виникнути при створенні обставинах з організацією фермерських господарств з низьким рівнем механізації виробничих процесів. При низькому рівні енергоозброєності інтенсивність фермерської праці досягається за рахунок більшої її напруги і тривалості в порівнянні з колективними господарствами. Тому на державному рівні необхідно розробити програму оснащення

фермерських господарств основними видами техніки та матеріалами, створення інфраструктури. Це дасть можливість скоротити затрати ручної праці та втрати врожаю і створити справжнього висококваліфікованого господаря землі.

Основна проблема фермерів на стадії їх становлення - це відведення земельного участку і формування стартового капіталу. Якщо перша частина в законодавчому порядку вже вирішена, то рішення другої - пов'язане з великими труднощами, характерними для всієї економіки України. В дисертаційній роботі дається об'єктивна оцінка процесу становлення фермерських господарств і розроблені науковообґрунтовані рекомендації по їх дальшому формуванню. В основу розвитку покладено поетапний процес становлення і укрупнення фермерських господарств.

Інтенсивність використання ресурсів в фермерських господарствах буде вища, якщо для них будуть розроблені типові проекти, також розрахована на ЕОМ оптимальна структура і спеціалізація виробництва. Це дасть можливість звести до мінімуму витрати ресурсів на одиницю кінцевої продукції.

Оптимальну структуру виробництва для фермерського господарства, яке спеціалізується на одержанні продукції рослинництва, можна визначити за допомогою економіко-математичних методів.

Економіко-математична модель задачі. Знайти x_j, x_2, x_k, x_t перетворюючих в максимум прибутку цільову функцію $Z(\max) = \sum_{j \in J} x_j - x_s$

При обмеженнях:

$$1) \sum_{j \in J} \sum_{k \in K} \alpha_{ijk} x_k \leq B_i, \quad (i \in I_1)$$

$$2) \sum_{j \in J} a_{ij} x_j - \sum_{j \in J} \sum_{k \in K} \beta_{ijk} x_k = 0, \quad (i \in I_2);$$

$$3) \sum_{j \in J} d_{tj} x_j - x_t \leq D_t, \quad (t \in T);$$

$$4) \sum_{j \in J} a_{sj} x_j - x_s \leq 0;$$

$$5) x_j \geq 0; x_s \geq 0; x_k \geq 0; x_t \geq 0.$$

Для формалізованого запису економіко-математичної моделі вводяться такі позначення.

Індекси:

j - сільськогосподарські культури; i - обмеження;

t - трудові ресурси; S - матеріально-грошові витрати.

Множини:

J_1 - площа ріллі в фермерському господарстві;

J_2 - площа сільськогосподарських культур в сівозміні;

K - сівозміни;

T - трудові ресурси в різні п'ятиденки весняно-літньо-осіннього періоду.

Перемінні:

x_j - площа посіву j -ї сільськогосподарської культури;

x_k - площа k -ї схеми сівозміни;

x_s - розмір матеріально-грошових витрат;

x_t - залучення трудових ресурсів в t -ий період на виконання робіт.

Техніко-економічні коефіцієнти і ресурси:

C_j - вартість продукції з гектара j -ї культури;

α_{ij} - логічний коефіцієнт зв'язку;

α_{ij} - коефіцієнт зв'язку j -ї культури в сівозміні;

β_{jk} - питома вага j -ї культури в k -й сівозміні;

a_t - витрати праці в t -й період на вирощування j -ї культури;

a_s - норма матеріально-грошових витрат на вирощування j -ї культури;

B_i - площа земельних угідь ферми;

D_t - наявність трудових ресурсів в t -й період.

Для фермерських господарств, пов'язаних з виробництвом тваринницької продукції в дану економіко-математичну модель, необхідно включити підсистему кормовиробництва, яка дає можливість вибрати оптимальні кормові раціони, пов'язати їх з оптимальною структурою посівних площ і запропонованими для кожної підзони схемами кормових сівозмін

Підсистема по кормовиробництву.

$$-\sum_{j \in J_1} p_{hj} x_j + \sum_{j \in J_2} v_{hj} x_j + \sum_{j \in J_3} x_{hj} \leq 0, \quad (h \in H);$$

$$-p_{hj} x_j + x_{hj} \leq 0;$$

$$t_{hj} x_j - \sum_{j \in J_3} x_{hj} = 0$$

Множини:

J_1 - гаузей рослинництва;

J_2 - гаузей тваринництва;

$\bar{H}_j$ - види кормів виділених зверх мінімуму в кормовому раціоні;
 H - групи кормів.

Перемінні:

x_j - оптимальна прибавка H -го виду корму до мінімальної норми їх споживання j -ою групою тваринництва;

x_j - площі j -ї культури, або кількості голів j -го виду тварин.

Техніко-економічні коефіцієнти:

ca_j - вихід кормів H -ї групи для j -го виду тварин;

ba_j - мінімальна потреба кормів H -ї групи для j -го виду тварин;

Pa_j - різниця між мінімальним і максимальним споживанням кормів H -ї групи в розрахунку на одну голову j -го виду тварин;

La_j - різниця між прийнятою нормою витрат кормових одиниць в цілому і сумою мінімальних норм споживання всіх видів кормів j -им видом тварин.

Проведені розрахунки на ЕОМ показують, що в зоні Лісостепу фермерські господарства, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, при існуючій технології і рівні механізації виробничих процесів, при 1-2 тракторах і трьох працездатних, можуть самостійно обробляти до 66 га ріллі.

Таким фермерським господарствам доцільно використовувати чотириохпільні сівозміни з набором культур: горох, пшениця, гречка, ячмінь і сояник. При двох робітниках, для фермерів можна рекомендувати п'ятипільну сівозміну на площі до 30 га ріллі. Трудовий потенціал фермерів дозволяє самостійно вирощувати до 2 га цукрового буряка. Для підтримки високої родючості ґрунту цим фермерам необхідно закупляти органічні добрива в колективних господарствах або у інших фермерів, які спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва.

Фермерським господарствам, які спеціалізуються на виробництві молока і зерна, доцільно утримувати, при двох працездатних, до 12 корів та обробляти до 25 га ріллі. Збільшення поголів'я корів на фермі в 15 до 20 голів потребує площі ріллі 32-40 га, та трьох працездатних. При поголів'ї 25 корів необхідно, щоб у літній період було зайнято до 5 чоловік. Площа землекористування в такому господарстві складатиме біля 50 га.

Однією з проблем і труднощів становлення фермерських господарств є матеріально-технічне постачання, забезпечення технікою та іншими матеріалами. Дисертант приходить до висновку, що на першому етапі розвитку фермерських господарств питання технічного сервісу, матеріально-технічного забезпечення може бути вирішене шляхом надання платних послуг колгоспами, радгоспами і державними агросервісними підприємствами. В перспективі ця проблема буде вирішуватись шляхом об'єднання фермерів в кооперативи та асоціації для спільної експлуатації та обслуговування техніки.

Порівняння розмірів землевикористання фермерських господарств України і насамперед лісостепової зони з країнами ЄЕС показало, що розміри земельних наділів у фермерських господарствах України близькі до фермерських господарств в країнах Західної Європи. Там кількість ферм з землевикористанням 5 га займає 56,6%, з площами від 5 до 30 га - 31,4% та земельними ділянками понад 30 га - 12% загальної кількості ферм. На основі групування фермерських господарств по підзонах Лісостепу за розмірами землевикористання, в напрямку із сходу на захід розділились наступним чином: до 10 га - 31,8; 46,6 і 68,6%; з площей 10-30 га - 35,7; 35,7 і 16,6%; з площею 30-50 га - 27,7; 20,3 і 14,4%; з площею більше 50 га - 5,2; 3,4 і 0,8% від загальної кількості господарств.

В цілому малі ферми малоефективні. Ефективність підвищується із збільшенням розмірів господарств. На це вказують зарубіжні вчені, які проводили дослідження на прикладі американських ферм. Вони підкреслюють, якщо ферма щорічно продає продукції на суму від 5 до 10 тисяч доларів, то чистий фермерський прибуток складає 2 тис. дол. Ферми з реалізацією продукції 100-200 тис. дол. в середньому отримують близько 52 тис. дол. чистого прибутку. В більших фермах прибутки значно вищі.

На нашу думку, по мірі зміцнення економіки господарств, залучення найманої робочої сили та приміненні прогресивних технологій, площі земель в фермерських господарствах поступово розширюються і окремі з них будуть досягати 200 і більше гектарів.

Таким чином, при вирішенні правових питань і матеріально-технічного забезпечення, застосовуючи науково-обґрунтовану структуру виробництва, фермерські господарства в недалекому майбутньому

му будуть помітно впливати на збільшення виробництва продукції та підвищення інтенсивності використання землі.

10. На сучасному етапі не розроблені теоретичні концепції механізму функціонування господарств з різними формами власності стосовно до нашої країни. Неможливо запозичити і досвід інших високорозвинутих держав. В світовій практиці не існує адекватної економічної структури. Тому вирішення питань становлення, розвитку нових формувань та їх взаємовідносин з уже утвореними сільськогосподарськими підприємствами, приведе до підвищення інтенсифікації виробництва в аграрній сфері.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва в умовах багатоукладності потребує корінних змін цілей, методів, засобів у розвитку та приміненні досягнень НТП. Якщо раніше розроблювані механізми орієнтувались на роботу у великих господарствах, то в умовах різних форм господарювання повинні також ув'язуватись з невеликими за розмірами, в яких завжди в дефіциті робоча сила.

В умовах переходу до багатоукладної економіки недоцільно повсюди переорієнтовувати велике колективне сільськогосподарське виробництво на невеликі фермерські господарства, не дивлячись на те, що вони мають ряд переваг. Рациональне поєднання малих, середніх і великих підприємств, їх кооперування, рівноправний розвиток і незалежність, конкурентна боротьба за споживачів виступає основою переходу до ринку та є складовою частиною створення інтенсивної системи аграрного сектора.

В дисертаційній роботі обґрунтовується висновок про те, що реорганізовані колгоспи та радгоспи в майбутньому будуть відігравати суттєву роль в забезпеченні країни продуктами харчування. Головна причина низької ефективності роботи багатьох колгоспів і радгоспів не в недоцільності даної організаційної структури, а в існуючій системі управління економікою в цілому.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва стосується відносин власності. Передача власності безпосередньо виробникам сприяє розвитку ринкової економіки та становлення нового соціально-економічного ладу. Впроваджена в аграрну сферу безальтернативна форма власності вимагає її реформування та створення нових структур. Становлення власника проходить через роздержавлення та приватизацію. Головне завдання цих змін - створення умов

для переходу до багатуукладної економіки.

Аналіз практики процесів приватизації в колгоспах і радгоспах показує, що в господарствах виникає багато труднощів зв'язаних з визначенням частини паю кожного члену колективу і організацією розподілу доходів таким чином, щоб стимулювати ріст ефективності виробництва продукції. В дисертаційній роботі розкриваються методичні підходи і варіанти роздержавлення та паювання, дається критична їх оцінка та вказується що вибір форм приватизації, розрахунку дивідентів повинен належати трудовим колективам.

Таблиця 4

Формування ринкової інфраструктури
в Лісостепу України /1992 р./

Області Лісостепу	:Проведено паювання в: :колгоспах :та міжгос- :подарських :підприєм- :ствах	:Колектив- ні с.-г. :підпри- :ємства	:Асоціації: фермер- ських :госпо- :дарств та :коопера- :тивів	:Акціо- нерні по- :від- :приєм- :ств	:Кор- :пора-
Сумська	94		8		I
Харківська	56		5	5	I
Полтавська	65	8	3	4	
Всього по східній підзоні	215	8	16	9	2
Київська	188	4	8	3	
Черкаська	233	15	15	1	
Вінницька	155				7
Всього по центральній підзоні	576	19	23	4	7
Хмельницька	355		6	9	
Тернопільська	162			96	2
Чернівецька	37				6
Всього по західній підзоні	554		6	105	8
Разом по Лісостепу	1345	27	45	118	17
Всього по Україні	2280	321	315	198	79

До кінця 1992 року було проведено реформування власності 64% колгоспів України, а зоні Лісостепу - 72,5%. В Вінницькій області цим процесом охоплено 94% колгоспів, Хмельницькій - 92, Тернопіль-

ських - 85%, в той час як в Чернівецькій тільки - 33%. Паювання проводять в основному колгоспи центральної і західної підзон Лісостепу. В східній підзоні тільки 18,5% колгоспів розділили свою власність за допомогою паювання.

Що стосується радгоспів, то за їх пропозиціями індикативним планом напрямків приватизації в Україні до 1995 р. намічається здати в оренду колективам 15,7%, провести акціонування - 15,7, викупити трудовими колективами - 2,3, стати колективними підприємствами - 26,4, перетворитися в асоціації - 18,3, в інші структури - 29,1% і лише 2,5% не визначились.

На етапі становлення різноманітних форм власності та ринкових відносин важливе значення має підвищення рівня інтенсивності виробництва через акціонування підприємств. Акціонерна форма перетворює власника акцій у співвласника рухомого та нерухомого майна. Акціонери в першу чергу зацікавлені в раціональному використанні майна, скороченні витрат виробництва і зростанні продуктивності праці. В цих умовах змінюється статус селянина. Він одночасно стає господарем і робітником даного підприємства. В дисертації розглядається досвід роботи перших підприємств з акціонерними відносинами, їх проблеми та показані переваги даної структури виробництва над іншими аграрними формуваннями.

Здійснюване реформування власності не завжди дає позитивні наслідки в зв'язку з відсутністю ринкових умов. Для багатоукладної економіки характерним принципом буде вільне підприємництво і конфігурація ринку та поява нового сільськогосподарського виробника - індивідуального або колективного власника, який формує свої доходи як різницю між виручкою і затратами.

Таким чином, інтенсифікація аграрної сфери досягається диференційним впливом на виробничі процеси, інвестиційними та неінвестиційними факторами з врахуванням особливостей типів спеціалізації господарств і природно-економічних умов, розширенням форм власності, впровадженням енергозберігаючих технологій і досягнень НТП, вирішенням соціальних питань села. При цьому відбувається якісно новий підхід до управління виробництвом, де держава не диктує товаровиробникам об'єми продукції та структуру виробництва, а зберігає за собою право при допомозі економічних важелів - ефективної податкової політики, обмеження монополічних цін регулювати взаємовідносини поміж виробниками та споживачами

товарів.

Обґрунтовані в дисертації напрямки інтенсифікації виробництва в аграрній сфері дають змогу позитивно впливати на економічний розвиток України, формування ринку та збільшення об'єму сільськогосподарської продукції, що в значній мірі приведе до стабілізації ситуації в державі.

Публікації по темі дисертації

Автором опубліковано 88 наукових праць обсягом ІІ3,8 д.а., з яких 53 публікації /обсягом 44,5 д.а./ по темі дисертації.

Основними із них являються наступні:

Монографії, брошури, посібники, рекомендації.

1. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва в Лісостепу України. Деп.Укр.ІНТЕІ. 09.07.92. №І036-УК 92 /монографія/ І3,3 д.а.*
2. Організація внутрігосподарського розрахунку в сільськогосподарських підприємствах /учбовий посібник/ -Умань: 1989. - 7 д.а.*
3. Чекова форма контролю витрат.-К.:Знання, 1988.-2,5 д.а.*
4. Науково-обґрунтована система землеробства в Черкаській області. -Черкаси: облполіграфвид. 1988. 20 д.а. /авт.-0,1 д.а/
5. Методичні рекомендації по запровадженню арендних відносин в автопарку господарств. -Умань: 1989. - 1,2 д.а.*

Статті в журналах і наукових збірниках

6. Оптимальна внутрігосподарська спеціалізація та її значення для подальшого поглиблення спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва. В зб. "Планування і аналіз сільськогосподарського виробництва з використанням математичних методів і ЕОМ. - Одеса: 1980. - 0,7 д.а.*
7. Виробництво яловичини ефективно //Животноводство. 1981. №9. -0,15 д.а. /авт.-0,1 д.а./*
8. Тепличне овочівництво - високоефективна галузь //Економіка сільського господарства. 1982. №12. -0,12 д.а. /авт.0,07 д.а./*
9. Колективний підряд - ефективна форма організації і оплати праці //Социалистический труд. 1983. №2.-0,2 д.а./авт.0,15 д.а./*
10. Прогресивні форми організації праці в тваринництві колгоспу ім.Леніна Чиниринського району Черкаської області //Животновод-

* російською мовою

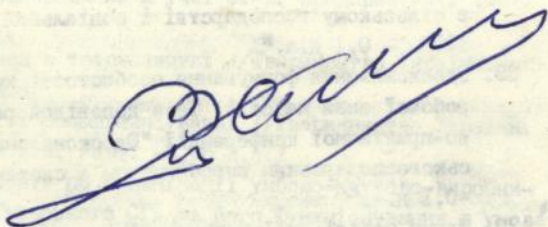
- водство. 1984. №8. -0,18 д.а. /авт. -0,15 д.а./*
11. Рациональні розміри бригад і ефективність їх праці на колективному підприємстві //Планирование и учет в с.-х. предприятиях. 1984. №10. -0,23 д.а.*
12. Підвищувати ефективність праці автотранспорту //Планирование и учет в с.-х. предприятиях. 1985. №12 -0,4 д.а.*
13. Підряд в дії //Животноводство. 1985. №8. -0,12 д.а. /авт. -0,1 д.а./*
14. Колективний підряд в зрошеному землеробстві //Планирование и учет в с.-х. предприятиях. 1986. №1 -0,18 д.а. /авт. -0,1 д.а./*
15. Рациональна концентрація посівів //Сахарная свёкла. 1986. №12. -0,2 д.а.*
16. Колективному підприємству оптимальний состав МТП //Планирование и учет в с.-х. предприятиях. 1987. №3. -0,2 д.а.*
17. Птахівництво - ефективна галузь колгоспу //Птицеводство. 1987. №10. -0,2 д.а.*
18. Актуальні фактори зміцнення економіки господарства //Достижение науки и техники АПК. 1988. №1. -0,35 д.а.*
19. Досвід формування трудового потенціалу колгоспу //Економіка радянської України. 1987. №3. -0,18 д.а.
20. Деякі форми організації підприємств колективів в Черкаській області //Садоводство и виноградарство. 1987. №8. -0,2 д.а.*
21. Від самокупності до самофінансування //Информационный листок Черкаского ЦНТИ №88-040. 1988. -0,25 д.а. /авт. -0,15 д.а./*
22. Сільськогосподарським підприємствам - економічні методи господарювання //Планирование и учет в с.-х. предприятиях. 1987. №9. -0,3 д.а.*
23. Колективний підряд в тваринництві //Тваринництво України. 1988. №8. -0,3 д.а.
24. На самокупності і самофінансуванні //Тваринництво України. 1988. №10. -0,15 д.а. /авт. -0,06 д.а./
25. Нормативні документи по організації учбово-науково-виробничого комплексу Уманського СГІ та його функціонування в умовах повного госпрозрахунку і самофінансування. Умань. 1988. -12 д.а. /авт. -0,3 д.а./*

26. Автопари на орендному підряді //Достижение науки и техники АПК. 1989. №1. -0,35 д.а.*
27. Шляхи до самофінансування сільськогосподарських підприємств //Економика с.-х. и перерабатывающих предприятий. 1989. №5 -0,35 д.а. /авт. -0,2 д.а./*
28. Колгосп працює на самофінансуванні //Информационный листок Черкасского ЦНТИ. 1989.-0,25 д.а. /авт. -0,15 д.а./*
29. Оренда в колгоспі //Достижение науки и техники АПК. 1990. №3. -0,25 д.а. /авт. -0,2 д.а./*
30. Організація овочівництва відкритого ґрунту./Лекція для студентів плодощовочового факультету. Умань:1985. -2,3 д.а.*
31. Особливості орендних відносин в овочівництві //Картофель и овощи. 1990. №6. - 0,15 д.а.*
32. Орендні відносини і резерви виробництва //Економика с.-х. и перерабатывающих предприятий. 1990. №7. -0,3 д.в. /авт. -0,25 д.а./*
33. Від підряду до оренди //Социалистический труд. 1991. №5. -0,18 д.а.*
34. Розміри господарств Лісостепу за ринкових відносин //Вісник аграрної науки. 1991. №9. -0,7 д.а.
35. Фермерські господарства і особливості їх організації //Достижение науки и техники АПК. 1992. №5. -0,4 д.а.*
36. Оптимальні розміри колгоспів в Лісостепу України. Деп.Укр. ІНДЕІ. 24.03.92. №1036-УК 92. - 1,1 д.а.*

Тези доповідей

37. Проблема кадрів та її вирішення в передових господарствах Черкащини.-Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Підвищення ефективності з використанням праці в сільському господарстві і соціальний розвиток села" -К.: 1983. - 0,1 д.а.*
38. Вдосконалення формування особистості колгоспника - резерв робочої сили на селі. Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Вдосконалення управління сільськогосподарським виробництвом в системі АПК. -К.: 1984. -0,1 д.а.*
39. Шляхи мобілізації активності населення в господарствах УССР. Тези доповідей регіональної міжвузівської конференції.Умань: 1987. - 0,2 д.а.

40. Підвищення ефективності використання автопарку. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми підвищення ефективності роботи АПК в умовах дальшої інтенсифікації та вдосконалення господарського механізму" Умань: 1988. - 0,1 д.а.*
41. Деякі аспекти збільшення виробництва продукції в господарствах Лісостепу УРСР. Тези доповідей республіканської наукової конференції "Шляхи покращення продовольчого забезпечення в нових умовах господарювання". К.: 1990. -0,25 д.а.*
42. Деякі методики розробки і застосування розрахункових цін при орендних відносинах. Тези доповідей всесоюзної науково-виробничої конференції "Проблеми переходу сільського господарства на нові форми господарювання" Львів: 1990.-0,1 д.а.*
43. Особливості інтенсифікації господарств Лісостепу УРСР. Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Наукове забезпечення агропромислового комплексу УРСР. Біла Церква. 1990. -0,1 д.а.
44. Ефективність орендних відносин в рослинництві. Матеріали всесоюзного координаційного науково-методичної наради "Проблеми економіки праці і соціального розвитку села". К.: 1991. -0,1 д.а.*
45. Соціально-економічні проблеми розвитку фермерських господарств. Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Сучасне село України: шляхи виходу з кризи. Умань. 1992. - 0,1 д.а. /авт. -0,05 д.а./.

Підписано до друку 17.05. 1993 р.

Формат 1/16. Папір друкарський. Об'єм 2,0 ум. др. л. Тираж 100 екз. Зам. № 1405.

Розмножено в Ульяновській районній друкарні, Кіровоградського управління по пресі; м. Ульяновка, вул. Леніна, 29.

465584

AB 27.689